

MICHAEL J. SANDEL, KAMUSAL FELSEFE VE ADALET

Koray TÖTÜNCÜ

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
koraytutuncu@gmail.com

Özet

Bu makalede liberal demokratik toplumlarda bireylerin karşılaştıkları ahlaki ikilemler ve siyasi sorunlar siyaset filozofu Michael J. Sandel'in eleştirel perspektifi merkeze alınarak analiz edilmektedir. Sandel gündelik tartışmalara içkin felsefi boyutları açığa çıkararak her bireyin kamusal felsefelere aktif katılımını gösterir. Bu itibarla çok önemli olan kamusal felsefelerin zayıf yönlerini açığa çıkarır. Günümüzün en popüler kamusal felsefelerinden olan liberalizm, ortak değerlerimizi ve yurttaşlık bağlarımızı aşındırdığı için eleştirel bir hedef haline alır. Liberalizmin sınırlılıklarını aşan bir adalet ve aidiyet anlayışına ihtiyacımız vardır.

Anahtar Kelimeler: Michael J. Sandel, Liberalizm, Adalet, Kamusal Felsefe.

MICHAEL J. SANDEL, PUBLIC PHILOSOPHY AND JUSTICE

Abstract

Through centralizing the critical perspective of political philosopher Michael J. Sandel, this article analyzes the moral dilemmas and political problems that challenge individuals in liberal democratic societies. Sandel indicates the philosophical dimensions embedded in daily debates and shows the active participation of each and every individual into public philosophies. By doing this, he exposes the weak points of significant public philosophies. As one of the most popular public philosophies of our age, liberalism becomes the target of Sandelian criticism for eroding our common values and bonds of citizenship. Thus we need an understanding of justice and belonging beyond the limits of liberalism.

Keywords: Michael J. Sandel, Liberalism, Justice, Public Philosophy.

Giriş

Bu makalenin amacı günümüzde liberal demokratik toplumlarda karşılaştığımız ahlaki ikilemleri ve siyasi sorunları anlamlandırmamıza yarayan ve kamusal alandaki tartışmalarımızı besleyerek meşruluk kazandıran felsefeleri siyaset filozofu Michael J. Sandel'in argümanları ışığında ele almaktır. Sandel'in en güçlü yanı dört başı mamur bir kamusal felsefe önermekten ya da bu alana katkıda bulunucu derin bir kuram ortaya koymaktansa kamusal alanda ortak olarak paylaşılan felsefeler ile akademik ve toplumsal yaşamda popülerleşen siyasi kuramların zayıf yönlerini ifşa etmesidir. Liberalizm gibi herhangi tekil bir kamusal felsefenin homojenleştirici etkisini kırmaya çalışır. Çoğulculuğun önemini vurgular ama bizi birbirimize yakınlaştıran yurttaşlık bağlarının da kaybolup gitmesini istemez¹. Yani Sandel kamusallaşmış siyasi felsefeleri verili olarak almaktansa eleştirel bir biçimde gözden geçirmemize yardımcı olur. Böylece böyleleri felsefelerden feyz alan bireylerin kamusal alana ilişkin radikalleşmekten ve dışlayıcı olmaktansa samimi bir toleransa sahip olacıklarına inanır. Sandel tüm bu güçlü eleştirelilik çabalarını diyalojik bir biçimde gerçekleştirmek ister ve bunun yolunun ortak değerler ve erdemler üretebilmekten ve birbirimizi gerçekten bilmek ve anlamaktan geçtiğini düşünür. Öncelikle liberal felsefenin etkisiyle baskın hale gelmiş bulunan kamusal kayıtsızlık ve duyarsızlıktan kurtulmamız gerektiğine inanır. Bunun temelinde ise her siyasi felsefeyi ve yaşam tarzını eşit sadığı için yüzeysel bir bakış anlamına gelen tarafsızlık prensibini iyiden iyiye sorgulamaktır. Sonuç itibarıyla Sandel cumhuriyetçi bir felsefenin kamusal felsefe alanına yeniden eklenmesini ister. Rousseau'nun ya da Kant'ın siyaset felsefesinden beslenmeyecek olan bu cumhuriyetçilik, her ulusun kendi toplumsal tarihi ve kamusal felsefelerinin oluşumuna göre şekillenmelidir. Sandel, Amerika Birleşik Devletleri bağlamında Amerika'nın kurucu babalarına ve kuruluş dönemi felsefesine, yani Amerikan cumhuriyetçiliğine gönderme yaparak bir kamusal sorumluluk, yurttaşlık erdemleri ve adalet anlayışını canlandırmayı, serbest piyasanın dizginlenemezliğini ve hakkaniyet ve vicdanın soyutlaştırılmasını engellemeyi amaçlar. Bu süreçte siyaset felsefesi ile siyasi pratik ve söylemlerin içiçe geçmiş halini açık ederek, esasen kamusal alanda tartışılan gündelik meselelere yorum yapan, tavır alan ve söz söyleyen her bireyin nasıl da siyasi ve ahlaki pratiklerle derin felsefeleri birleştirdiklerini gösterir.

Bu çerçevede öncelikle Sandel'in kamusal felsefelere ilişkin, siyaset felsefesinin pratik siyasete içkinliğinden hareketle neler söylediğine değinilecektir. Ardından özellikle Amerika Birleşik Devletleri ama genelde günümüz liberal demokratik toplumları bağlamında popülerleşen ve etkinliğini eskiden beri sürdüren kuramsal perspektiflere yer verilecektir. Son olarak da Sandel'in diyalojik argümanlarının sonuçları tartışılacaktır.

¹ Çoğulculuğun önemi, güçlükleri ve liberalizmle ilişkisine dair farklı ve eleştirel değerlendirmeler için özellikle Bellamy (1999), Talisse (2011) ve Walzer (1983)'e bakılabilir.

Siyaset Felsefesi ve Kamusal Felsefe

Siyaset felsefesini eleştirel bir etkinlik olarak tarif ettiği bir yazısında James Tully siyasetin karmaşık dünyasının üç milenyumluk bir süreçte siyaset felsefesinin konusunu oluşturduğunu belirtir (Tully, 2002: 533). Esasen siyaset felsefesinin eleştirel bir etkinlik olarak ele alınabilmesinin dört temel yolu vardır. Öncelikle böylesi bir etkinlik pratikten hareket etmelidir. Yani yönetimin edim ve eylemlerine ilişkin felsefi bir düşünüş hali olmalıdır. Bu edimler yönetilenler nezdinde baskıcı bulunabilir ve dolayısıyla da sorun olarak nitelenebilir; siyasi anlamda çatışma ve uzlaşma konusu olabilir. İkinci özellik, siyaset felsefesinin amacının bir normatif kuram üretmek olmamasıdır. Burada amaç, yönetme edimini sorunsallaştırırken kendi yaşantımıza ilişkin felsefi bir bakış geliştirebilmektir. Çünkü yönetime ait edim ve pratiklerin bizlerin de kendimizi içinde bulduğumuz, bize yön veren edim ve pratikler olduğu bellidir. Üçüncü özellik ise iki aşamada gerçekleşir: önce siyasi alanda varolan dilin, pratiklerin ve sorunların ve bunlara ilişkin neredeyse tartışılmadan kabul gören anlayışların tahlili ve sonra da tarihsel bir perspektifin de eklendiği karşılaştırmalı yeni bir tahlil. Ve son özellik, pratiğe odaklı siyaset felsefesinin, Tully'nin açıkladığı bir başka anlamda da pratiğe dayalı olmasıdır (2002:534). Tully'den alıntılarla söylesek:

“Bu yaklaşım, yönetimin uyguladığı pratikleri değiştirmeyi deneyen yurttaşların somut mücadeleleri, pazarlıkları ve gerçekleştirmeleri ile süregelen bir karşılıklı ilişkiyi inşa etmeyi amaçlar” (Tully, 2002: 535).

Tully'nin çizdiği eleştirel bir etkinlik olarak siyaset felsefesi kaba hatlarıyla Sandel'in eleştirel yaklaşımını anlamamızda faydalıdır. Zira Sandel'in de siyaset felsefesinin bir soyutlama olarak kavranmasından, gündelik siyasi sorunlardan ve ahlaki ikilemlerden ayrıksı olarak kavranmasından şikayetleri vardır. Siyaset felsefesinin siyasi pratiklerden uzaklaşmış görünmesini her düzeyde sorunsallaştırır. Sandel siyasi pratik alanının, siyaset felsefesi ve siyaset kuramı içerisinde oluşturulan prensip ve ideallere uygun olmadığını düşünenlere karşı çıkar. Ayrıca felsefi ve siyasi prensiplerin pratik siyasi edimlere dönüştürülmesinin imkansızlığına vurgu yapanları da anlamsız bulur. Çünkü Sandel, siyasi pratiğe içkinliğinden dolayı siyaset felsefesinin kaçınılmaz olduğunu iddia eder. Sandel'e göre tüm siyasi edimlerimiz ve kurumlarımız siyasi kuram ve felsefelerimizin maddileşmesinden başka birşey değildir (Sandel,1984: 81). Zira Sandel'in açıkça ifade ettiği gibi:

“Siyasi pratiğin içinde olmak zaten kuramla içiçe olmaktır. Adalet ve iyi yaşamın değeri ve doğası konusundaki gibi siyaset felsefesinin temel sorularına ilişkin tüm kararsızlıklarımıza rağmen bildiğimiz tek şey daima bazı cevapları yaşamakta olduğumuzdur” (Sandel,1984:81).

O halde yapmamız gereken gerek kurumlarımıza gerekse siyasi edimlerimize içkin, onlarda somutlaşan derin felsefelerin farkında olmaktır. Gerçekten de bu farkındalık hangi prensipleri hangi somut durumda nasıl haklılaştırdığımızı

açıklamamıza yarar. Bu yolla hem kendi argmanlarımızın felsefi kökenlerini, yani bizi biz yapan kökleri bilebiliriz hem de kendi toplumumuzu daha iyi kavrayabiliriz. Ne var ki kamusal felsefelerimiz her daim derinlikli olmayabilir.

Sandel, Amerika'da kamusal siyaset felsefesi dolayımıyla giderek yaygınlaşan temelde liberal değerleri eleştirmekten de geri durmaz. Bu kamusal felsefe öyle kapsayıcı bir hal almıştır ki siyasi partilerin söylemleri arasındaki farklar askıya alınmıştır. Yaygın kabul gören bu kamusal liberal felsefenin kabulleri arasında en başta özgürlük anlayışı yer alır. Buna göre özgürlük "kendi amaçlarımızı seçme kapasitemizi" gösterir (Sandel, 1996:58). Tam da bu nedenle siyasetin alanı ile ahlakın alanı ayrılmalı, siyasal alan bireylerin yurttaş olarak karakter ve erdemlerine ilişkin düzenlemeler yapmaktan kaçınmalı, kısaca bireyler kendi iyi yaşam anlayışlarını zgr seğimleriyle hayata geğirebilmelidirler. Burada "ahlaki" olana ilişkin bağlayıcı yasalar yapmak ya da yasakoyuculuk işlevini ahlaki meselere genişletmek liberal devletin bilindik tarafsızlık anlayışıyla çelişeceğinden ve bireylerin biricikliğini ve seçme haklarını zedeleyeceğinden istenmez görünmektedir (Sandel, 1996:58). Gerçekten de liberal tarafsızlık anlayışı liberal siyaset felsefesinin giderek en çok savunulan prensibi haline gelmektedir. Dolayısıyla liberal demokratik toplumlarda kamusal felsefenin en yaygın meşruluk bulduğu alan tarafsızlığa gönderme yapılan alanlar olmaktadır. Bu itibarla Sandel Amerikan bağlamında hem liberallerin (Demokratlar) hem de muhafazakarların (Cumhuriyetçiler) kendi siyasal amaçlarını liberal tarafsızlık dolayımıyla meşrulaştırmaya çalıştıklarını belirtir. Örneğin liberaller devlet okullarında zorunlu dua törenlerine ya da kürtaj konusundaki yasal düzenlemelere itiraz ederken en çok tarafsızlık prensibine sığırırlar. Muhafazakarlar ise temelde liberal bir prensip olan tarafsızlığı, devletin işçi sağlığını, çevreyi ve blşmc adaleti sağlamak üzere serbest piyasaya yasal müdahalelerde bulunmak isteğine karşı koymak için gündeme getirirler (Sandel, 1996:58). Dolayısıyla toplumu temsil eden farklı siyasi partiler ve farklı siyasi ve ahlaki ideallere sahip bireyler açısından liberalizm ve onun tarafsızlık prensibi adeta sağduyu haline gelmiş, bireylerin ve siyasilerin karşılaştıkları amazlarda yol gösterici bir genel kamusal felsefe olarak sahiplenilmiştir. Sandel için bu durum kaygı vericidir. Bu nedenle liberalizme güçlü bir eleştiri yöneltir ama yine de liberalizmi tümüyle terk etmez.

Liberal Demokratik Toplular ve Liberal Kamusal Felsefeler

Sandel tarihsel bir boyutun da işin içine girdiği bir eleştirel düzlemde kamusal alanda etkin olan liberal felsefenin farklı biçimlerine karşı çıkar. Bu farklı yaklaşımlar bireylerin adalet, hakkaniyet ve özgürlük anlayışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yaklaşımlar faydacılık, liberteryenizm ve eşitlikçi liberalizm olarak ayrılır. Özellikle John Stuart Mill ile özdeşleşen faydacı liberalizm, Robert Nozick ile anılan liberteryenizm ve John Rawls ile canlandırılan eşitlikçi liberalizm Sandel tarafından tutarsızlaştıkları noktalarda eleştirilirler. Sandel bu eleştirileri, faydacılık, liberteryenizm ve eşitlikçi liberteryenizmin özellikle gündelik pratikte karşımıza çıkan siyasi ve ahlaki açmazları ele aliş tarzlarına göre şekillendirir.

Sandel'in yaklaşımı gündelik pratiklere fazlaca eğildiği, örneğin Yüksek Mahkeme'nin kararlarını fazlaca merkezileştirdiği için siyaset felsefesinden uzaklaşmakla eleştirilir. Ama Sandel, yaşamın içinde bizleri açmazlara sürükleyen durumların felsefi kökenlerini görünür kılmak istediği için kendi yaklaşımının siyaset felsefesinin gündelik pratiklerden ayrıştırılamayacağını gösterdiğini iddia eder². Dolayısıyla *Adalet: Yapılacak Doğru Şey Nedir?* adlı eserinde gündelik pratikten hareket etmemizi ve adalet üzerine güncel ahlaki açmazlarımız üzerine kafa yormamızı ister. Sandel'e göre liberal demokratik toplumlara için üç farklı adalet anlayışıyla karşılaşırız. Bu adalet anlayışları faydacılık, liberteryenizm ve eşitlikçi liberalizme göre şekillenmiştir.

Faydacılık

Faydacılık 19. yüzyılda Jeremy Bentham, James Mill ve John Stuart Mill tarafından oluşturulmuş bir kamusal felsefe olarak insanların en büyük mutluluğa eriştirilmesini amaç edinir. John Stuart Mill'in ifadesiyle faydacılık şu anlama gelir:

"Ahlakın temelini Fayda ya da En Büyük Mutluluk Prensibi olarak kabul eden anlayışa göre eylemler mutluluğu artırmaya yöneldiği ölçüde doğru, mutluluğun tersini üretmeye yöneldiği ölçüde de yanlış sayılır. Mutluluktan kasıt hedeflenmiş hazdır ve acının olmayışıdır; mutsuzluk ise acı ve hazdan mahrum olmaktır" (Mill,2004:9).

Bu erken formülasyonunun ardından faydacılığı Russel Hardin'in güncel formülasyonu ile daha incelikli bir biçimde tanımlayacak olursak "sonuçların iyiliğini—dolayısıyla sonuçları etkiledikleri ölçüde eylemlerin haklılığını—ilgili herkesin en fazla faydasını güvence altına alma derecesine göre değerlendiren bir ahlak kuramı" (1988: xv) olarak anlayabiliriz. Bunun yanısıra Goodin'in de altını çizdiği gibi faydacılık iyi edim ile kötü edimi doğru edim ile yanlış edimi ayırmamıza yardımcı olduğu ölçüde bir ahlak kuramı olduğu halde aynı zamanda siyasi sonuçları olan bir ahlak kuramıdır çünkü kamusal işlerin düzenlenişinde bütüncül bir normatif rehberlik yapar (1995: 4).

Sandel de faydacılığın ahlak felsefesi alanında oldukça etkin ve ikna edici bir yere sahip olduğunu belirtir. Faydacı anlayış kimi farklılıklar gösterse de en genel haliyle ahlaken en doğru edimin en fazla iyiyi üreten edim olduğu anlayışına dayanır. Sandel'e göre burada en önemli mesele adaletin prensipler düzeyinde ele alınmamasıdır. Bunun yerine hesaplamalar devreye girer. Dahası, insanların ürettikleri ve bağlandıkları tüm değerler tek bir değer (fayda) anlayışına indirgenir.

Sandel faydacılığı eleştirmek konusunda yalnız değildir. Liberteryen anlayışa sahip Nozick ve eşitlikçi liberteryen Rawls da faydacılığa karşı çıkar. Belki de faydacılık karşıtlığı Rawls ve Nozick için tek ortak noktadır. Mosher'e göre gerek Rawls gerekse Nozick liberal toplumlarda epeydir kabul gören faydacılığı makul bir gerekçeyle reddederler. Zira faydacılık liberal toplumlarda tartışmasız bir biçimde

kabul gören bariz bir anlayışı görmezden gelmektedir: "Bireyler apayrıdır." (Mosher, 1991: 287).

Sandel'in liberal gelenek içerisinde faydacılığa yönelttiği eleştiri faydacılığın devletin yurttaşlara tercih edecekleri bir yaşam biçimi sunmaması konusunda ısrarıdır. Çünkü faydacılar, özellikle John Stuart Mill, devletin böylesi bir müdahalesinin eninde sonunda toplumun genel mutluluğunu olumsuz etkileyeceğini düşünürler (1998b: 8). Faydacılık, bütün değerleri ve arzuları faydaya indirgediği, dolayısıyla da saygın ve değerli arzularla sıradan ve bayağı arzuları eşitlediği için zayıf bir felsefedir. Kantçı bakışaısının faydacılığa eleştirisine yer veren Sandel, "Faydacı hesap insanlara, kendilerinde bir amaç olarak saygıyı hak edenler olarak değil başkalarının mutluluğunun aracı olarak bakar" (Sandel, 1998c: 110).

Faydacılık ilk bakışta liberalizmle koşutmuş gibi hatta demokratikmiş gibi görünebilir. şöyle ki herkesin toplam mutluluğunu en üst düzeye çıkarmaya çalışmak bireylerin farklılaşan değerlerini yargılamaktansa toplamayı gerektirir. Bu durum ise liberal hoşgörü ya da demokratik değerlerle uyumlu gibidir. Oysa Sandel durumun hiç de göründüğü gibi olmadığını çarpıcı bir örnekle açıklar:

"Yeteri kadar alkış tutan Romalı, aslanın Hıristiyanı hırsıyla yediğini seyretmek için Colesium'u doldurursa, Romalıların kollektif hazzı, ne kadar yoğun da olsa Hıristiyan'ın acısından, kesinlikle daha fazla olacaktır. Ya da büyük çoğunluk bir azınlık dininden nefret ederse ve yasaklanmasını isterse, istek ve tercihlerin dengesi hoşgörü değil ezme ve bastırma yönünde olacaktır" (Sandel, 1998c:109).

Liberteryenizm

David Boaz liberteryenizmi her bireyin kendi yaşamını istediği şekilde seçme hakkına sahip olduğu bir felsefe olarak tanımlar. Ancak bireyin seçimleri diğer bireylerin eşit haklarına saygılı olmalıdır (Boaz, 1997:2). Doğal haklar doktrinini kabul eden Boaz'ın liberteryenizm yorumuna göre devlet ve yönetimlerden önce kazanılmış haklar olan yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları dokunulmazdır. Esasen bütün insani ilişkiler gönüllülük üzerine kurulmalıdır (Boaz, 1997:2). Sandel'in gözünde liberteryenizm "dizginlenmemiş" bir serbest piyasa arzusu içinde olan ve minimal bir devlet isteyen bir felsefedir. şöyle ki:

"Liberteryenlerin temel iddiası her birimizin dokunulmaz bir özgürlük hakkına sahip olduğudur. Bu zgrlk, diğerlerinin de aynı şeyi yapmaya hakkı olduğunu kabul etmek koşuluyla, sahip olduğumuz şeylerle istediğimizi yapabilme hakkıdır" (Sandel, 2013: 79).

Bu zgrlk ve hak anlayışını idrak ettiğimiz ölçüde devleti mümkün olduğunca minimize etmemiz gerekir. Bu nedenle liberteryenler katı bir biçimde paternalizme karşı çıkarlar çünkü bireylerin özgürlükleri "kendilerine zarar vermelerini önleyen yasalar" yapılmasıyla çelişir (2013:79). İkinci olarak karşı çıkılan durum, devletin ahlaki yasa koyuculuğudur. Yasalar hiçbir biçimde yurttaşları erdemli hale getirmek, belirli erdemleri teşvik etmek ve özellikle de "oğunluğun

ahlaki inançlarını” ortaya koymak üzere hazırlanmamalıdır (Sandel, 2013: 80). Üçüncü olarak karşı çıkılan nokta ise yeniden dağıtım ile ilgili uygulamalardır. Gerçekten de liberteryenler toplumda bazı bireylerin diğerlerine yasalar yoluyla yardım etmeye zorlanmalarına karşı çıkarlar. Dolayısıyla vergi alınması yoluyla refahın yeniden dağıtılması, toplumda avantajlı olanların dezavantajlı olanlara destek olması devlet eliyle değil ancak ve ancak gönüllülük üzerinden işletilebilir. Sandel’in daha açıkça ifade ettiği gibi “Liberteryenlere göre yeniden dağıtımcı vergiler zorlayıcıdır hatta hırsızlıktır” (2013:80).

Eşitlikçi Liberalizm

Sandel’in eleştirisini en yoğun şekilde yönelttiği, son zamanlarda akademik yaşamda oldukça yaygın bir biçimde kabul gören ama daha önemlisi kamusal felsefenin ve siyasi söylemin içine yerleşen bir liberalizm biçimidir. Bunu bazen prosedürel liberalizm, bazen deontolojik liberalizm ve bazen de eşitlikçi liberalizm olarak eleştirir. Tüm bu adlandırmaların merkezinde John Rawls tarafından *Bir Adalet Kuramı* adlı eserinde canlandırılan liberalizm biçimi yer alır. Sandel’in eleştirilerinin odak noktasını oluşturan prosedürel liberalizmin esas sorunu zayıf bir liberalizm biçimi oluşu değildir; aksine yaygın kabul görüşü, popüler oluşudur. Bu nedenle prosedürel liberalizmi eleştirmek zordur. Üstelik hem felsefi, hem ahlaki hem de siyasi anlamda oldukça ikna edici ve çekici görünür. Sandel prosedürel liberalizmin çekiciliğinin iki biçimde anlaşılabilirliğini ifade eder:

“İlk olarak bizimkisi gibi çoğulcu toplumlarda insanlar genellikle ahlaki ve dini sorunlarda uzlaşmazdılar. Dolayısıyla adaletin prensiplerini ararken bunların haklaştırılmasını belirli bir ahlaki ya da dini kavramsallaştırmaya bağlamamak caziptir. İkinci olarak yönetimin yasa yaparken belirli bir iyi yaşam vizyonunu desteklemesi bir tür zorlayıcılık şeklinde görünür; (yönetim) bireylere kendi değerlerini ve amaçlarını seçme yeteneği olan özgür ve bağımsız benlikler olarak saygı duymayı başaramaz” (Sandel, 1999: 210).

Temelde Kant’tan beslenen ama Rawls tarafından canlandırılan bu liberalizm biçimi hak ve iyi arasındaki öncelik ilişkisine dayanır. Sandel’den alıntılanarak ifade edersek:

“Kant ve Rawls’a göre hak, iyiye önceliklidir. Ödevlerimizi ve haklarımızı tanımlayan adalet ilkeleri, çeşitli iyi yaşam anlayışları ile ilgili olarak tarafsız olmalıdır. Kant’a göre ahlaki bir yasaya ulaşmak için koşullu çıkar ve amaçlarımızdan soyutlanmamız gerekir. Rawls’a göre adalet üzerine düşünürken özel amaçlarımızı, bağlılıklarımızı ve iyi anlayışlarımızı bir kenara bırakmamız gerekir” (Sandel, 2013:278).

Sandel deontolojik liberalizm diye de adlandırdığı bu liberalizm biçimini hem önemser hem eleştirir. Önemser çünkü adalete ilişkin bir liberal anlayış geliştirmektedir. Yani başka ahlaki ve siyasi ideallerin ötesinde adalet idealini ön plana almaktadır. Ama adalet idealine ulaşırken toplumun çoğulluğunu teslim ederken her bireyin kendisine özgü ahlaki değer, iyi yaşam ve mutluluk arayışı

biçimlerine saygı duymakta, dolayısıyla da adalet prensiplerinin herhangi bir şekilde iyi yaşam tanımlaması yapmaması gerektiğini vurgulamaktadır (1998a:1).

Genel anlamda ifade edersek deontoloji kavramı Yunanca kökenli bir kavram olan deon yani dev kavramına gider. dev bilgisi ya da bilimi olarak kabaca ifadesinin ötesinde günümüz siyaset ve ahlak felsefesi alanında yapacağımız tercihlerin ahlaken zorunlu tercihler olması gerektiği üzerine normatif kuramları içerir. Bu itibarla deontolojik kuramlar bir bireyin karakter özelliklerine, iyi yetişmesine odaklanan erdem (arete) merkezli kuramlarla zıtlık ierirler³. Liberal siyaset kuramı alanında deontolojik yaklaşım Rawls'un liberalizmde görebileceğimiz gibi evrensel, her birey tarafından aklın prosedürel ve rasyonel kullanımı ile ulaşılabilecek adalet prensiplerinin olabileceğini iddia eder (O'Neill, 1988:706).

Sandel'in Rawls'a yönelttiği en önemli eleştiri temelde Hegel'in Kant'a yönelttiği "boş formelizm" eleştirisine benzer (O'Neill, 1988:706). Rawlsu adalet kuramı bireylerin insani öznelliklerini fazlaca soyutlaştırmakta, onların belirli topluluklar içinde bulunmalarından kaynaklanan tarihsel kimliklerini boşlamaktadır (O'Neill, 1988:706). Bu durumda Sandel'i toplulukçu olarak adlandırmak ve toplulukçuluğun liberalizm eleştisiyle Sandelci anti-liberalizmi bir tutmak makul görünmektedir. Ne var ki Sandel böyle bir pozisyonu kabul etmez.

Toplulukçuluk mu Cumhuriyetçilik mi?

Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice* (Liberalizm ve Adaletin Sınırları) adlı eserinde adalet arayışını liberalizmin sınırları ve sınırlılıkları üzerinden geliştirmeyi amaçlamış bunu yaparken de temelde John Rawls'un *Bir Adalet Kuramı* adlı eserine yönelttiği eleştiriler ön plana çıkmıştır. Bu iki eserde yer alan fikirler daha sonra "liberalizm-toplulukçuluk tartışması" biçiminde isimlendirilmeye başlanmıştır (Sandel, 1998a: ix)

Toplulukçuluk fikrini Simon Caney'i takip ederek şu üç temel düzeyde ifade edebiliriz:

1. Ontolojik düzeyde bireylerin toplumsal benliklerini ve bunların toplumsal anlamda gömülü olduklarını vurgular.

2. Normatif düzeyde bireysel olmayan bazı ideallerin, örneğin siyasi katılım, kardeşlik, dayanışma, tutunum ve yurttaşlık erdemi gibi, önemini vurgular.

3. Meta-etik düzeyde evrensellikten kaçınır ve toplulukların 'paylaşılan anlayışlarını' vurgular (Caney, 1991: 511).

Birçok farklı toplulukçu siyaset felsefecisi arasında Sandel de zikredilir⁴. Ne var ki Sandel kendisinin toplulukçu olduğu fikrini reddeder; liberallerle toplulukuların birbirlerine karştırmış gibi gösterildiği kuramsal bir tartışmada

³ Bu konuda daha detaylı bilgi için Stanford Encyclopedia of Philosophy'nin "Deontological Ethics" bölümüne bakılabilir. Bkz: www.plato.stanford.edu

⁴ Sandel, Walzer, MacIntyre ve Taylor ile birlikte toplulukçu ya da "yeni-Aristocu" olarak da nitelenir (Horowitz and Matthews, 1997:2).

esasen toplulukçular arasında yer almadığını ifade eder. Sandel'e göre *Liberalizm ve Adaletin Sınırları* adlı eseri, Alasdair MacIntyre'nin *Erdem Peşinde* adlı eseri, Charles Taylor'un *Felsefi Yazıları* ve *Benliğin Kaynakları: Modern Kimliğin Oluşumu* ve Michael Walzer'ın *Adaletin Alanları: Çoğulculuk ve Eşitlik Savunusu* adlı eserleri ile aynı toplulukçu dile sahip değildir. Sandel kendi fikirlerinin toplulukçu anlayıştan özellikle ayrıştırılmasını ister çünkü toplulukçuluk genellikle çoğunlukçuluk olarak nitelenir. Çünkü toplulukçular arasında hakların herhangi bir topluluktaki egemen değerlere dayanması gerektiğini düşünenler mevcuttur (Sandel, 1998a: x). Bu durumda Sandel kendi fikirlerinin toplulukçulukla bağdaştırılmayacağını söyler. Öte yandan liberalizm eleştirisi Sandel ve toplulukçu düşünürlerin ortak noktasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken adalet arayışında Sandel iyi olarak tanımlanan ile adil olarak tanımlananın ilişkili olduğunu iddia eder. Haklar ile yaşama ilişkin iyi anlayışlarını birbirinden ayırmak mutlaka sorunlu değildir. Zira Sandel Kant'ın da belirttiği hakların iyi anlayışlarına öncel oluşunu eğer bireysel hakların önemini vurgulamak ve bunların kamu yararı adına dahi geçersiz kılınamayacağını belirtmek ile meşrulaştırıyorsa bu durumda bir sorun görmez (1998a:x). Buna karşın Rawls'ın ayırım oldukça sorunludur. Zira Rawls, Sandel'in gözünde hiçbir ahlaki, dinsel ya da topluluk anlayışına dayanarak meşrulaştırılan bir iyi yaşam kavramsallaştırmasını haklar sözkonusu olduğunda dikkate almaz. Yani adaletin prensipleri böylesi iyi yaşam anlayışlarından devşirilmez hatta onlara gönderme yaparak haklılaştırılmaz (1998a:x).

İşin tuhafı Rawls'ın liberalizm bireye hak ettiği bireyselliği de tanımaz görünmektedir. Edwin Baker'ın belirttiği gibi Sandel'e göre Rawls'un adalet kuramının en temel sorunu bireyin (ahlaki öznenin) bütünüyle amaçlarından, topluluğundan, tarihinden, kişisel yükümlülüklerinden soyut olarak algılanan bir seçim yapan özne olarak ortaya konmasıdır (Baker, 1985: 895). Rawls bu denli soyut bireycilikle kendi önerdiği adalet prensiplerini bile meşrulaştıramaz. Çünkü farklılık prensibinin hayata geçirilmesinin yegane yolu bireyden değil bir topluluktan yola çıkmaktır aksi taktirde en az avantajlı olanlar adına fedakarlıkta bulunan bireyler araç olarak kullanılmış olur. Bu durumu düzeltecek olan tek bağlam bir topluluk bağlamıdır, bir topluluğa aidiyettir (Baker, 1985:896). Dahası Rawls'un sırf seçim yapmaya yönelttiği soyut birey, tüm bağlılıklarından, amaçlarından, kapasitelerinden ve taahhütlerinden öylesine ayrılmıştır ki kendisi üzerine düşünmesini sağlayacak düşüngüsellikten dahi el çektirilmiştir. Yani bu soyutluk bireyi birey olmaktan bile çıkarmış gibidir. Geriye kalan sadece "tesadüfi ve anlamsız seçimler yapan" biridir (Baker, 1985:896). Oysa bireylerin içinde buldukları toplumda onları olumlu biçimde etkileyecek erdemler ve bu erdemleri geliştirecek tutarlı kamusal felsefeler mutlaka hatırda tutulmalıdır.

Sandelci Cumhuriyetçilik

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kamusal felsefenin ne olduğuna ilişkin tartışmalar son zamanlarda giderek artmıştır. Kimileri John Locke'yu bir ruhun Amerika'yı sarıp sarmaladığını, liberalizmin Amerika'nın en temel felsefesi olduğunu

ifade ederken kimi kuramcılar ise yurttaş cumhuriyetçiliğinin altını çizmektedir (Herzog, 1986: 473-474). Horowitz ve Mathews Amerika'da varolan kamusal felsefelere ilişkin bir yazılarında Amerika'da 18. yüzyılda benimsenen felsefenin liberalizm değil cumhuriyetçilik yönündeki kabullerin uzun süre marjinal kalmasına karşın son zamanlarda neredeyse genel geçer hale geldiğini iddia ederler (1997:2). Paralel bir Şekilde Sandel de Amerika'da yaygınlaşan bireysel seçime ve tarafsızlığa dayalı liberal kamusal felsefenin esasen Amerika'nın erken dönemlerinde hiç de yaygın olmadığını vurgular. Daha nceki kamusal felsefeyi kurucu babalardan Thomas Jefferson'ın yazılarında gözlemlemek mümkündür. Jefferson geniş ölçekli imalat sektörüne karşı çıktığı bir yazısında Amerikan yurttaşlarının özgürlükleri konusunda titizlenir. Ona göre geniş ölçekli imalat sektörü kimi yurttaşların mlkszleşmesine dolayısıyla da öz-yönetim haklarını yitirmelerine neden olabilecektir. Oysa cumhuriyet yurttaşı bağımsız olmalıdır. Dolayısıyla Jefferson tarımsal üretim tercih edilmesini ister (1996:59)⁵. Burada bir Rousseau etkisi görmek mmkndr⁶. Rousseau'nun siyaset felsefesinde özgürlük temel bir öneme sahiptir; öyle ki Christie McDonald, modern anlamda özgürlük tartışmalarının Rousseau tarafından başlatıldığını söyler. Rousseau, genelde insanlığın ve özelde yurttaşın özgürlük ve eşitlik sorunlarını ele almış ve ortaya koyduğu argümanlar Aydınlanma felsefesi döneminde alımlanmış, Fransız Devrimi'ni etkilemiş ve günümüzde de yol gösterici olmaya devam etmiştir (Christie, 2010:1). Rousseau esasen iki özgürlük modeli önerir. Bunlardan birisi Sparta modelidir. Diğerisi ise Altın ağ modelidir. Jefferson'ın tarımsal üretime dayalı, yurttaşların öz-yönetimini mümkün kılan cumhuriyetçilik anlayışı daha çok bu ikinci modelle uyum gösterir. Sparta modelinin tam da karşıtı gibi görülecek bu modelde idealleştirilen huzur ve sknet halindeki köydür (Shklar, 1966: 40)⁷. Sandel, Jefferson'ın kysel, kırsal yaşam ve tarımsal vizyonunun ortadan kaybolduğunu ama onun bu fikirlerini besleyen cumhuriyetiliğinin, öz-yönetimi mümkün kılan karakter özelliklerinin geliştirilmesine ilişkin kamusal siyasetlerin etkisinin uzun süre devam ettiğini belirtir (Sandel, 1996: 59). Ne var ki Sandel'in cumhuriyetçilik anlayışı Rousseau'ya mesafeli durur. Jonathan Marks'ın ifadesiyle söylersek Sandel'in gözünde Rousseau cumhuriyetçiliğin adını kötüye çıkarmıştır çünkü ona göre her ne kadar

⁵ Thomas Jefferson'un siyaset felsefesini bugünkü Amerika bağlamında ne derece etkili olabileceğini inceleyen bir makale için bkz. Joyce Appleby (1982), "What is Still American in the Political Philosophy of Thomas Jefferson?", *The William and Marry Quarterly*, 39(2): 287-309.

⁶ Rousseau ile Jefferson arasında paralellik kurulacak en önemli noktalardan birisi sivil din meselesidir. Rousseau, sivil din kavramı ile iyi bir siyasi topluluğun dinsel boyutunu ifade etmek için kullanır. Jefferson da özgürlük ve kutsallığı Amerika'nın kuruluşu bağlamında adeta bir "peygamber" gibi vaaz etmiştir. Bu konuda eleştirel bir bakış için bkz. O'Brien, Conor C. (1996), "Thomas Jefferson: Radical and Racist", *The Atlantic Monthly*, 278:53-79.

⁷ Cumhuriyetiliğin en belirgin özelliklerinden biri de tüketim kültürüyle kurduğu ilişkidir. Sandel son zamanlarda hemen her Őeyin, annelikten insan organlarına kadar, piyasada alınıp satılır hale gelmesini sorunsallaştırır. Bunu yaparken de cumhuriyetçi felsefeden dayanak alır. Cumhuriyeti felsefe açısından tüketimi yücelten pratikler kaydı vericidir. Çünkü bu tür pratikler özelleşmiş ve maddiyati alışkanlıkları ön plana çıkarır, yurttaşlık erdemlerini zayıflatır ve ortak iyiye karşı bencilce bir duyarsızlığa yol açar (Sandel, 1999:211).

cumhuriyetçilik bir yurttaş ahlaki ve karakter oluşumu gerektirse de Rousseau'nun cumhuriyetçiliğinde "ruh zanaatkarlığının zorlayıcı bir yüzü" mevcuttur (Marks, 2001:619). Üstelik Rousseaucu cumhuriyetçilik çoğulculuğu reddeder (Marks, 2001:620). Sandel'e göre Rousseau'nun genel irade ve "özgür olmaya zorlanmak" anlayışı oldukça baskıcıdır. Sandelci anlayışta mesele sadece cumhuriyetçi yurttaşlık erdemlerine vurgu yapmak değil aynı zamanda genel iradenin `homojenliği ve tektipleştiriciliği`ne karşı koymaktır (1999:214)⁸.

Öte yandan bunun yolu değer çoğulculuğuna yönelik siyasi liberal çözümler de olamaz. Sandel'in liberal tolerans anlayışını sorunlu bulmasının nedeni bu anlayışın aslında benliğimizi oluşturan çok önemli ahlaki ve dinsel değerleri askıya almamızı gerektirmesidir (Hinton, 2001: 329). Oysa Sandel'in tolerans anlayışı tektipleştiriciliği önleyebilir. Sandelci tolerans anlayışı ahlaki değerlerimizi gözardı etmemizi gerektirmez. Yargılayıcı tolerans diye adlandırılabilir Sandelci toleransta tolare edeceğimiz kişilere karar verirken tüm temel değerlerimizin işin içine katılması gerekmektedir. Böylece sahte değil sahici, yüzeysel değil derinlemesine anlama, saygı duyma ve tanıma gerçekleşebilir. Bu da bireyler arasında prosedürlerden ziyade cumhuriyetçi kardeşliğin ve kardeşlik erdemlerinin tesisi ile mümkündür.

Bu noktada mükemmeliyetçi liberalizmin⁹ prosedürel liberalizme alternatifmiş gibi sunulmasına katılmayan Sandel esas meselenin prosedürel liberalizm ile cumhuriyetçilik arasında olduğunu söyler ve kendi tarafını da cumhuriyetçiliğe doğru kaydırır. Prosedürel liberalizm, kapsamlı ahlaki ideallere dayanan bütün yurttaşlık erdemlerini reddeder. Burada mesele bireyciliği merkeze alan, özgürlüğü tesadüfi seçimlere indirgeyen bir liberalizm ya da çoğulculuk değildir. Ayrıca belirsizliğin yerini tekilliğin aldığı bir cumhuriyetçilik de çare olamaz. Aslanan kimliğimize ilişkin kendi hikayelerimizi anlatabildiğimiz, farklılığın da korunduğu çoğulcu bir cumhuriyetçiliktir (Marks, 2001:638).

Sandel kendi anlayışını Kantçı anlayıştan ayırmanın bir yolu olarak otonomi prensibini ele alır. Genelde liberal anlayışta otonomi prensibinin iki şekilde anlaşıldığını ifade eden Sandel ilk anlayışı pek de önemsemez. Çünkü ilk anlayış otonomiye basitçe seçim yapma hakkına indirger. Bireylerin devletin ya da herhangi başka bir iktidar öznesinin müdahalesinden bağımsız bir biçimde kendi yaşamlarını istedikleri gibi sürdürebilmeleri, otonomi olarak ifade edilir. Bu kişisel ya da bireysel otonomidir. İkincisi ise Kantçı felsefeden beslenen, kişilerin bireysel tercih ve arzularıyla ilgili olmayan ve elbette çok daha talepkar olan otonomi prensibidir. Kantçı anlayışta otonom olmak kendi yaptığımız yasaya uymaktır ama bu saf pratik aklın gereklerini yapmaktır ve bu durum evrensel bir öznenin koşulsuz buyruk

⁸ Marks'a göre Sandel kendi cumhuriyetçi siyaset felsefesini berraklaştırırken bir yandan Rawls'cu prosedürel cumhuriyetçiliği diğer yandan da Rousseaucu zorlayıcı cumhuriyetçiliği mahkum eder.

⁹ Mükemmeliyetçi Liberalizm için bkz: RAZ, Joseph (1986), *The Morality of Freedom*, Oxford University Press, New York

karşısındaki durumudur. Sandel'e göre bu evrensellik durumu ahlak yasasının sana göre başka bana göre başka olmasını engeller (1999:213).

Sandel prosedürel liberalizme feyz olduğunu düşündüğü, hakkı iynin önüne koyan, yüklenmemiş bir benlik varsayan ve evrensel bir ahlak ve otonomi pensibine dayanan özellikleri nedeniyle itiraz eder. Sandel, Rawls'un formüle ettiği ve adaleti toplumsal kurumların birincil erdemi olarak tanımlayan liberalizm anlayışına erdemler ve kardeşlik düzleminde eleştiriler yöneltir. Esasen Caney'nin de belirttiği gibi, adaleti ve hakkı birincil saymak, Humecu bir bakıştan ifade edilirse, hayırseverliğin olmadığı ve iyilerin kıt olduğu bir durumda sözkonusu olabilir (Caney, 1991:511). Sandel tam da böyle bir anlayışla adaletin birincil sayılmasına karşı çıkip bunun yerine kardeşliğin ön plana çıkarılmasını ister. Zira hayırseverliğin çok yaygın olduğu bir toplumda hiç kimse kendi adil payı konusunda ısrarcı olmaz (1991:552). Dolayısıyla adaletin prensipleri konusunda titizlenmek, hak gaspına uğranılacağını düşünmek, rasyonel zıkar peşinde koşanlarla dolu bir toplumdaki kaygılara sahip olmak gereksizdir. Sandelci anlayışta kardeşlik, adalet ve hak kaygısını gereksiz kılar.

Kardeşlik, adalet arayışını gereksiz, hak kaygısını yersiz ve çıkar kavgasını abesle iştigal sayabilir. Ama Sandel koşulsuz ve soyut bir kardeşlik bağlılığı arayışında değildir. Sandel hiçbir zaman sadece birtakım felsefi ve toplumsal soyutlamalardan yola çıkılarak toplumsal iyiye ulaşabileceğimizi düşünmez. Bu nedenle varolan liberal demokratik toplumlarda ve özellikle Amerikan toplumunda adalete ilişkin temel yaklaşımlardan yola çıkmanın kaçınılmazlığına inanır. Dolayısıyla liberal demokratik toplumsal yaşantılara gömülü anlayışları belirlemekten de geri durmaz. *Ve Adalet: Yapılacak Doğru Şey Nedir?* kitabında adil topluma ilişkin bir temel tespitle başlar:

"Bir toplumun adil olup olmadığını sormak, hak ettiğimiz gelirin, sorumlulukların ve hakların, glerin ve fırsatların, makamların ve rütbelerin nasıl dağıtıldığını sormaktır. Adil bir toplum bu değerleri doğru bir Şekilde dağıtır. Her bireye hakettiğini verir" (2013:34).

Elbette bu tarz prensiplerin kamusal düzlemde dolaşımda olması gündelik pratik sorunlarla, ahlaki açmazlarla ve çıkar uyulmazlıklarıyla karşılaşıldığında değerlerin hakkaniyetli bir biçimde dağıtılacağının garantisini vermez. Ama en azından adalete ilişkin makul bir arayışın yolunun açık olduğunu gösterir. Bu itibarla ahlak ve siyaset felsefesine ilişkin düşünmeye başlamanın yolunun da ahlaki bir amazla karşılaştığımızda ne yapabileceğimizi sormamız olduğunu hatırlatır (2007:3). Çoğu zaman yasanın ötesinde, yasaya indirgemek zorunda olmadığımız ve sade bir yurttaş gibi hareket ederek ahlaki açmazları ele almamızı ister. Elbette birtakım prensiplerden, yasalardan ve buyruklardan söz etmek kolaydır; ne var ki gündelik yaşamın zorlukları, yapılması gereken en doğru Şey konusunda en yalın ahlaki prensiplerimizi bile etkisiz bırakabilir.

Sandel'in *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* adlı eserinin de amacı "adalet ve adaletsizliğin, eşitliğin ve eşitsizliğin, bireysel haklar ve ortak iynin

çatışan alanında kendi bakış açımızı nasıl gerçekleştireceğimizi” araştırmaktır (2013:44). Sandel’in önemli bir biçimde vurguladığı “ahlaki düşüncenin yalnız bir amaç olmadığı, kamusal bir çaba” olduğudur (2013:45). Sandel’e göre “ahlaki düşünce, müzakereci olan arkadaşlar, komşular, dostlar ya da vatandaşlar gerektirir. Kendi kendimizle tartışırken bazen müzakereci kişi, varolandan daha gerçekçi hayal edilir ama adaleti ya da yaşamının en iyi yolunu yalnız iç gözlem yoluyla keşfedemeyiz” (2013: 45). Kısaca Sandelci cumhuriyetçilik kardeşliğe, yani ortak oyunun dostlar, komşular ve yurttaşlarla birlikte tesis edilebileceğine ve bunun giderek kamusal felsefelerimizden silindiğine dikkat çeker.

Sonuç

Sandel, egemen liberal kamusal felsefelerin zayıf bıraktığı, bir ortak iyi siyaseti tanımlamanın yollarını arar. Liberal kamusal felsefenin John Rawls’la yeniden canlanan adalet arayışını anlamlı ama yetersiz bulur. Sandel’e göre adil bir toplumda bireylerin ortak iyiye yönelik ilgilerini ve adanmışlıklarını geliştirecek güçlü bir yol olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle iyi ve adil bir toplum, Robert Bellah’ın ifadesiyle “kalbin alışkanlıkları olan”, tutumlara kayıtsız kalmamalıdır. Oysa liberal demokratik toplumlar giderek daha fazla ön plana çıkan özelleştirilmiş hayat anlayışları nedeniyle yurttaşlık erdemlerinden uzaklaşmaktadır (2013: 301).

Bu durumda bir yandan ortak iyiyi güçlendirmek zorunda olan liberal demokratik toplumlar bir yandan da piyasanın giderek kendi sınırlarını aşarak yaygınlaşmasını sorun etmelidirler. Piyasa sadece piyasaya ilişkin alanları işgal etmekle kalmayıp, ahlakın sınırlarını da aşındırmaktadır. Önceden hiçbir biçimde piyasa-merkezli bakışa ve hesapçılığa konu olmayan taşıyıcı annelik, organ nakli, askerlik hizmeti gibi meseleler piyasa rasyonalitesinin sıradan parçaları halini almaktadır (2013:302). Liberal demokratik toplumlar bir an önce faydacılığın fayda prensibini ve liberteryenizmin rıza prensibini bir kenara bırakıp, piyasada satılamayacak değerlerin neler olduğuna kamusal olarak karar vermelidirler.

Piyanın kontrol edilemeyen etkilerinden biri de zenginle yoksul arasında giderek artan servet ve yaşam farklılaşmasıdır. Sandel’e göre bu durum ciddi bir kamusal sorundur zira zengin ve yoksul ortak kamusal alanları kullanmadıkları sürece birbirleriyle karşılaşmazlar. Birbirleriyle karşılaşmayanlar vergi ödemek istemezler. Dolayısıyla servet farklılıkları, aidiyet, dayanışma ve ortak kamusal alanlar oluşturma gibi birçok imkanı elimizden alır ve yurttaşlık bağlarımızı koparır.

Sandel’in dikkat çektiği bir diğer nokta ahlaki sorumluluklarımızın sınırlarına ilişkindir. Sandelci anti-liberalizmin en önemli dayanaklarından birisi, liberalizmin göbeğinde yer alan tarafsızlık prensibi ve kamusal ve özel alanın birbirinden keskince ayrılma gerekliliğinin yarattığı kamusal duyarsızlıktır. Sandel iyi yaşam anlayışlarımızın toplumsal sorumluluk duygularımızla birarada düşünülmesini ister. Liberal tahayyül açısından hukuksal ve siyasal olanın dinsel ve ahlaki olandan ayrılması, özgürlüklerin yerini hoşgörüsüzlük ve zorlamaların almaması için kaçınılmazdır (Sandel, 2013: 305). Özgürlükler karşısındaki bu liberal hassasiyeti

makul bulan Sandel sorunun devletin farklı iyi yaşam anlayışları karşısında tarafsız olması ve bireylerin de birbirlerinin sorunları ve kamusal meseleler karşısında duyarsız olmalarıyla çözümlenemeyeceğini düşünür. Esas yapılması gereken, güçlü ve ilişkisel bir kamusalılık yaratabilmektir. Liberal hoşgörü, giderek bir kamusal vurdumduymazlık ve içi boş bir saygı halini almıştır. Oysa ihtiyaç duyduğumuz şey daha fazla kamusal sorumluluklar alabilecek duyarlılıkları geliştirebilmektir. Birbirimizi tanımadan saygılıymış gibi davranmaktansa, birbirimizi canlı kamusal tartışmalarda tanıyarak ahlaki sorumluluklarımızı geliştirebilirsek en azından daha umut verici bir geleceğe bakabiliriz (2013:306).

Tüm bu öneriler aslında liberal demokratik toplumlara için kamusal felsefenin yurttaş erdemleri ve sorumluluklarını canlandıracak şekilde yeniden harmanlanması isteğine dayanır. Böylece liberal demokratik toplumlarda siyasi yelpazenin farklı bölümlerinde yer alanların hissettikleri, öz-yönetime dayanan özgürlük kaygıları ile ahlaki yapının bozulmasına ilişkin topluluk kaygıları gibi farklı hoşnutsuzluklar ortadan kaldırılabilir. Şayet buradan hareketle bir adalet ve iyi toplum anlayışı tesis edilebilirse, farklı toplumsal gruplar ve yaşam tarzı ve inançlara sahip olanlar da birbirleriyle aidiyet ve farklılık içinde samimi anlamda varolabilirler. Sandel bu konuda karamsar değil oldukça iyimser görünmektedir. Çünkü aradığımız çözümler kuramsal soyutlamalarda ya da birtakım derin ve yüce felsefelerde gizli değildir. Aksine çözüm liberal demokratik toplumların genel siyasi ve ahlaki felsefe geleneklerinde gömülüdür. Yapılması gereken birbirine rakip felsefelerden yurttaşlık erdemlerini, topluluk bağlarını ve çoğulculuğu biraraya getiren adalet ve iyi toplum anlayışlarını kamusal felsefe olarak ön plana çıkarmaktır. Ama Sandel çözümün sadece felsefi geleneklerde gömülü olduğunu düşündüğü için iyimser değildir. Sandel'in iyimserliği, bu felsefelerin liberal demokratik toplumlarda yaşayan bireylerin ahlaki ve siyasi ikilemler üzerine düşünme ve tartışma ve diyaloga girme edimlerinde somutlaşmasından da kaynaklanır. Sandel'in zaman zaman eleştirilse de gündelikliğin diline fazlaca dahil oluşu tam da her birimizin ahlaki ve felsefi derinliklerimizin izini sürmesinde ve demokrasinin aktif bireyleri olmamız adına sadece bizden farklı olanların değil kendimizin de farkında olmamız içindir. Sandel liberal demokratik toplumların sıradan bireylerindeki kamusal felsefeleri açığa çıkararak demokrasinin hoşnutsuzluklarını çözmek ister. Zaten demokrasinin sığınacağı en güvenli liman da bu tek tek bireylerdir, yani bizleriz.

Kaynakça

- Appleby, J. (1982), "What is Still American in the Political Philosophy of Thomas Jefferson?", *The William and Marry Quarterly*, 39(2): 287-309.
- Aronovitch, H. (2000), "From Communitarianism to Republicanism: On Sandel and His Critics", *Canadian Journal of Philosophy*, 30(4): 621-647.
- Baker, C. E. (1985), "Sandel on Rawls", *University of Pennsylvania Law Review*, 133(4): 895-928.
- Bellamy, R. (1999), *Liberalism and Pluralism: Towards a Politics of Compromise*, London ve New York: Routledge.
- Boaz, D. (1997), *Libertarianism: A Primer*, New York: The Free Press.
- Caney, S. (1991), "Sandel's Critique of the Primacy of Justice: A Liberal Rejoinder", *British Journal of Political Science*, 21(4): 511-521.
- Cochran, C. E. (1989), "The Thin Theory of Community: The Communitarians and Their Critics", *Political Studies*, 32: 422-435.
- Goodin, R. (1995), *Utilitarianism as a Public Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hardin, R. (1988), *Morality Within the Limits of Reason*, Chicago: University of Chicago Press.
- Herzog, D. (1986), "Some Questions for Republicans", *Political Theory*, 14(3): 473-493.
- Hinton, T. (2001), "Sandel on Tolerance", *Analysis*, 61(4): 327-333.
- Horowitz, A. and R. K. Matthews (1997), " 'Narcissism of the Minor Differences': What is at Issue and What is at Stake in the Civic Humanism Question", *Polity*, 30 (1):1-27.
- Marks, J. (2001), "Jean-Jacques Rousseau, Michael Sandel, and the Politics of Transparency", *Polity*, 33(4): 619-642.
- Mcdonald, C. and S. Hoffmann (2010), *Rousseau and Freedom*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mill, J. S. (2004), *Utilitarianism*, The Pennsylvania State University, Electronic Classics Series, www.weltordnung.ch/books/Mill.
- Mosher, M. A. (1991), "Boundary Revisions: The Deconstruction of Moral Personality in Rawls, Nozick, Sandel and Parfit", *Political Studies*, 39: 287-302.
- Moore, M. S. (1989), "Sandelian Antiliberalism", *California Law Review*, 77(3), 539-551.
- O'brien, C.C. (1996), "Thomas Jefferson: Radical and Racist", *The Atlantic Monthly*, 278: 53-79.
- O'neill, O. (1988), "Ethical Reasoning and Ideological Pluralism", *Ethics*, 98(4), 705-722.
- Raz, J. (1986), *The Morality of Freedom*, New York:Oxford University Press.
- Sandel, M. J. (1984), "The Procedural Republic and the Unencumbered Self", *Political Theory*, 12(1): 81-96.
- Sandel, M. J. (1996), "America's Search for a New Public Philosophy", *The Atlantic Monthly*, 277(3):57-74.

Sandel, M. J (1998a), *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: University of Cambridge Press.

Sandel, M. J (1998b), *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*, Cambridge: Harvard University Press.

Sandel, M. J (1998c), Morality and the Liberal Ideal: Must Individual Rights Betray the Common Good?. *Ethische und Politische Freiheit*. 108-113, de Gruyter, Berlin ve New York.

Sandel, M. J (1999), "Liberalism and Republicanism: Friends or Foes? A Reply to Richard Dagger", *The Review of Politics*, 61(2): 209-214.

Sandel, M. J (2007). *Justice: A Reader*, (ed), Oxford ve New York: Oxford Pr.

Sandel, M. J (2013). *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*. Ankara: BigBang Yayınları.

Shklar, J. (1966), "Rousseau's Two Models: Sparta and the Age of Gold", *Political Science Quarterly*, 81(1): 25-51.

Snyder, R. C. (2003), "A Strange Drift to the Right: The Civic Historiography of Michael Sandel", *New Political Science*, 25(3):309-328.

Talisse, R.B. (2011), *Pluralism and Liberal Politics*, London ve New York: Routledge.

Tully, J. (2002), "Political Philosophy as a Critical Activity", *Political Theory*, 30 (4): 533-555.

Walzer, M. (1983), *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books.